

Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin “Târih-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya” Adlı Eserinde Hz. Muhammed*

Arzu Taşcan**
ORCID: 0000-0001-5618-8901

İlker Mümin Çağlar***
ORCID: 0000-0002-8979-8113

Öz

Bizans'ın kilisesi, Osmanlı'nın câmîisi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin müzesi olan Ayasofya hakkında inşasından günümüze kadar pek çok dini, tarihi ve edebi eser yazılmıştır. Bu mabede ilişkin çalışmalar ve araştırmalar hâlâ devam etmektedir. Bizans döneminde yazılmış olan İstanbul'un tarihini anlatan “Patria” adlı eserlerin “Diegesis” denilen Ayasofya hakkındaki bölümleri Fetihten sonra II. Mehmet'in isteğiyle Türkçe ve Farsça'ya tercüme edilmişlerdir. Bu tercüme faaliyeti daha sonra da devam etmiş ve böylece Osmanlı döneminde “Ayasofya'nın Tarihi” konulu pek çok eser meydana getirilmiştir. Gerek Bizans, gerekse Osmanlı dönemlerinde yazılmış olan Ayasofya tarihleri muhtevaları açısından genellikle birbirlerinin tekrarı niteliğindedir. Bununla birlikte Osmanlı döneminde oluşturulan eserlerde Ayasofya anlatımları çeşitlenmiş ve İslâmî motifler ilave edilmiştir. Bu sûretle Fatih'ten itibaren başlayan çeviri sürecinde oluşan Ayasofya risaleleri konu, kapsam ve anlatım bakımından birtakım değişikliklere uğramışlardır. Kanuni Sultan Süleyman devrinin önemli devlet adamlarından olan Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin “Târih-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya” adlı Farsça'dan tercüme ettiği eser bunlardan sadece bir tanesidir. Bu çalışmada Celâlzâde'nin “Târih-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya” adlı eseri incelenecektir. Öncelikle kullandığımız yazma eserin nüshaları, bu nüshaların özellikleri ve eser hakkındaki tartışmalar ele alınacaktır. Son olarak eserin tamamı konularına göre tasnif edilecek ve Hz. Muhammed'i konu edinen anlatılar değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Celâlzâde Koca Nişancı Mustafa Çelebi, Târih-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya, Hz. Muhammed, Miraç, Ayasofya Kubbesinin Tamiri

Gönderme Tarihi: 10/09/2018 Kabul Tarihi: 11/10/2018

* Bu makale, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen 2017-059 No'lu projeden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-Posta: arzutascan@yahoo.com

*** Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-Posta: ilkermumin.caglar@cbu.edu.tr

**Prophet Muhammed In Celalzade Mustafa Celebi's work
"Târih-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya"**

Abstract

Numerous religious, historical and literary works have been written about Hagia Sophia which is Byzantine church, Ottoman mosque and the museum of the Republic of Turkey from construction until today. Studies and researches on this shrine still continue. "Diegesis" sections which are about Hagia Sophia of the "Patria" which told the history of İstanbul and written in Byzantine period were translated into Turkish and Persian by Conqueror Mehmet's request after the conquest. This translation activity continued later and thus many works were created on the subject of "History of Hagia Sophia" during Ottoman period. The history of the Hagia Sophia, written in both Byzantine and Ottoman periods, is generally a repetition of each other in terms of their content. However, in the works created during the Ottoman period, "Hagia Sophia legends" were diversified and Islamic motifs were added. In this way, the works on Hagia Sophia in the translation process starting from Conqueror Mehmed has been subject to some changes in terms of subject, scope and expression. This is one of the works of Mustafa Celebi, who is one of the most important statesmen of the period of Suleiman the Magnificent, translated from the Persian name "Târih-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya". In this study, Mustafa Celebi's work "Târih-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya" will be examined. Firstly, the copies of the manuscripts we use, the properties of these copies and the discussions about the work will be evaluated. Finally, the whole work will be classified according to the subjects and the narratives about Prophet Muhammad will be evaluated.

Keywords: Celâlzâde Koca Nisancı Mustafa Celebi, Târih-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya, Prophet Muhammad, Ascension, Repair of the dome of the Hagia Sophia.

Received Date: 10/09/2018

Accepted Date: 11/10/2018

**Роль Пророка Мухаммада в книге Желалзаде Мустафы
Челеби «Тарих-и Кал'а-и Истанбул ве Ма'бед-и
Аясофия»**

Резюме

О церкви Византии, мечети Османской Империи и нынешнем музее Турецкой Республики «Святая София», со дня строительства и до сегодняшнего дня было написано множество религиозных, исторических и литературных произведений. Исследования о храме продолжаются. Произведение «Патрия», которое было создано во времена Византии, рассказывает об истории Стамбула. Часть этого произведения, «Дигесис», о Святой Софии. Оно было переведено на турецкий и персидский языки по требованию Мехмеда II. Работа над этим переводом продолжилась позже, и в период Османской империи появилось много работ на тему «История Святой Софии». История Святой Софии, описанная и в Византии, и в Османской Империи, с точки зрения содержания имеет сходства. Однако произведения, которые были сочинены в Османской империи, более разнообразны и содержат исламские мотивы. Перевод «Святой Софии» во времена Фатиха имеет некоторые изменения в отношении темы, содержания и особенностей повествования. Произведение «Тарих-и Кал'а-и Истанбул ве Ма'бед-и Аясофия» Коджи Нишанджы Желалзаде Мустафы Челеби, который являлся важным деятелем во время эпохи Султана Сулеймана, – единственный текст, переведенный с персидского языка. В этой статье рассматривается произведение Желалзады Мустафы Челеби «Тарих-и Кал'а-и Истанбул ве Ма'бед-и Аясофия». Внимание уделяется копиям рукописи, их особенностям и дискуссиям о произведении. В конце работы приводится классификация тем и рассматриваются вопросы, касающиеся Хазирети Мухаммеда.

Ключевые слова: Желалзаде Мустафа Челеби, Тарих-и Кал'а-и Истанбул ве Ма'бед-и Аясофия, Хазирети Мухаммед, Мирадж, реставрация куполов Святой Софии.

Получено: 10/09/2018

Принято: 11/10/2018

Giriş

Ayasofya, inşasından itibaren hakkında en fazla eser kaleme alınan sayılı yapılardan biridir. Bizans döneminde başlayan Ayasofya'nın tarihi konulu eserlerin yazımı, Osmanlılar döneminde devam etmiş ve bunların birçoğu günümüze kadar gelmiştir. Bu eserler başta İstanbul kütüphaneleri olmak üzere, yurt dışındaki bazı kütüphanelerde yazma ve matbu halde bulunmaktadır.

Yazma olarak kütüphanelerde rastlanan "Ayasofya" başlıklı risalelerin hepsinin özü Bizans devrinde yazılmış İstanbul tarihlerine (Patria) istinad etmektedir. Bunların Ayasofya'dan bahseden bölümleri "Diegesis" adı ile adlandırılmıştır. Bazı araştırmacılara göre bu ad, Ayasofya ile ilgili bir eser sahibi olan bir Yunan tarihçinin adıdır. Onun Ayasofya ile ilgili eseri Fâtih döneminde Farsçaya tercüme edilmiştir.¹

Fethin hemen arkasından Fâtih, Ayasofya hakkındaki bütün Bizans yazmalarını toplatarak bunları Farsçaya veya Türkçeye çevirtmiştir.² Osmanlı müelliflerince hazırlanmış Ayasofya risalelerinin Farsça hazırlanmış birkaçı dışında çoğunluğu Türkçedir. Türkçe olanlar da genellikle Farsçadan tercüme edilmiştir. Farsça tercüme Yunanca, Latince ya da Süryanice asıllarına dayanmaktadır.³

Ayasofya risaleleri, muhteva itibariyle birbirinin aynı gibidir. Olayları, birbirine kıyasla muhtasar ya da genişçe ele alırlar. Ayasofya tarihi olarak kaydedilmiş olsalar da aynı zamanda bir İstanbul tarihi özelliği taşırlar. Ayasofya'nın umumi tarihini vermekten uzaktırlar. Büyük Konstantinos'tan Justinus devrine kadar geçen zaman aralığında, Ayasofya'nın yapılışı ve ilk devirleri hakkında efsanevi bilgiler verirler. İstanbul ve Ayasofya'nın kuruluşu ile takip eden devirler hakkında gerçeklerle karışık efsaneler bulunur. Ayasofya'nın Müslümanlar indindeki yeri ve Osmanlı devri hakkında çok az bilgi verirler.⁴

¹ Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, Yaşar Baş, Üç Devirde Bir Mabet: Ayasofya, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, Mayıs 2005, s. 43; Farsçaya tercüme edilen eserin adı: Tevârih ve Letâif-i Binâ-yı Ayasofya (Feth-i Konstantiniyye Fi't-Tevârih)'tir. Bkz. Üç Devirde Bir Mabet: Ayasofya, s. 43.

² Osmanlılar döneminde Ayasofya ile ilgili yazılan en erken tarihli risale "Târîh-i Beyân-ı Binâ-i Ayasofya-i Kebîr" adlı risaledir. Fâtih devrinde, 1477 yılında Derviş Şemseddin Karamânî tarafından önce Farsçaya sonra da Türkçeye tercüme edilmiştir. Ahmet Akgündüz vd., s. 43 vd; Stefanos Yerasimos, Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri, Çev.: Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 118 vd.; Karl Süsseim-Arif Müfid Mansel, "Ayasofya", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. 2, Eskişehir 2001, s. 51; Albrecht Berger, "Tarihi Söylenceleriyle Ayasofya", 600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-1849 Fossati Restorasyonu, Çev.: Komisyon, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000, s. 31.

³ Ahmet Akgündüz vd., a.g.e., s. 43.

⁴ Ahmet Akgündüz vd., a.g.e., s. 44.

Bizans devrinde İstanbul'un en büyük kilisesi iken Fetihten sonra cami haline getirilen ve etrafında zamanla bir külliye teşekkül eden Ayasofya⁵, asırlarca İstanbul'un görünümüne damgasını vurmuş olan yapılardan biridir. Bu eser merkezi planlı büyük kubbesiyle⁶ dönemi açısından son derece yenilikçi bir tasarım sergilemiş olup Bizans mimarisinin de bir simgesi haline gelmiştir.⁷

Günümüzdeki Ayasofya kendinden önce yapılan ve harap olan iki bazilikanın yerine inşa edilmiştir.⁸ İlkinin inşasına muhtemelen İmparator Büyük Konstantinus (324-337) zamanında başlanmış ve bu inşaat İmparator Konstantius (337-361) zamanında tamamlanarak⁹ 15 Şubat 360'ta açılmıştır.¹⁰ Bu kilise 404'te çıkan bir ayaklanmada yakılarak harap edilmiş olan ahşap çatılı bir bazilikadır. Diğeri ise II. Theodosius (408-450) zamanında yaptırılmış, 10 Ekim 415¹¹ yılında ibadete açılmıştır. Ancak bu kilise de 532 yılındaki Nika İsyanı sırasında yanmıştır.¹²

İmparator I. Justinianus döneminde (527-565) ikinci yangının meydana geldiği yıl ilk ikisinden daha büyük bir kilise inşası başlatılmış ve

⁵ Semavi Eyice, "Ayasofya", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 4, İstanbul 1991, s. 206.

⁶ 532-537 arasında inşa edilen Ayasofya'nın kubbesi ve destekleyici sistemi dört yıldan beri devam eden depremlerle büyük hasara uğramış ve 558 yılının Mayıs ayında çökmüş, hemen akabinde tamamen yenilenmiştir. Yapılan bu yeni kubbenin mimarı yıkılan kubbenin mimarı olan Miletoslu Isidoros'un yeğeni Isidoros'tur. 562'de tamamlanan yenileme çalışmaları sonrasında Ayasofya'nın kubbesi kesin formunu almıştır. Ahmet Ş. Çakmak, Rabun M. Taylor, Eser Durukal, "The Structural Configuration of the First Dome of Justinian's Hagia Sophia (A.D.537-558): An Investigation Based on Structural and Literary Analysis", Soil Dynamics and Earthquake Engineering, 29 (2009), s. 693; Tülay Aksu Özkul, Eiichi Kuribayashi, "Structural Characteristics of Hagia Sophia: I-A Finite Element Formulation for Static Analysis", Building and Environment, 42 (2007), s.1212; Alexander A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, (Tercüme: Tevabil Alkaç), Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s. 225; W. Eugene Kleinbauer, Antony White, Henry Matthews, Ayasofya, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s. 29; kubbenin inşası için bkz., Ahmet Akgündüz vd., a.g.e., s. 111-114; kubbenin çöküşü ve tamir edilmesi hakkında bkz. Ahmet Akgündüz vd., a.g.e., s. 137-144.

⁷ Ahmet Ş. Çakmak vd., a.g.m., s. 693-698.

⁸ Hıristiyanlıktan önce de burada bir mabedin olduğu bilinmektedir. Ahmet Akgündüz vd., a.g.e., s. 67-71.

⁹ Alexander A. Vasiliev, a.g.e., s. 70, 155-156; Ahmet Akgündüz vd., a.g.e., s. 74vd.; İsmail Kandemir, Ulu Mâbed Ayasofya, Ekip Matbaa, İstanbul 2004, s. 13-14.

¹⁰ Semavi Eyice, "Ayasofya", s. 207; İsmail Kandemir, a.g.e., s. 14.

¹¹ Ahmet Akgündüz vd., a.g.e., s. 84-85.

¹² Semavi Eyice, Ayasofya 1, s. 6; Jan Kosteneç, "Hagia Sophia (Ayasofya Müzesi)", Encyclopaedia of the Hellenic World, Constantinople, s. 1; <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=11761>, Erişim: 25 Ekim 2018; Ahmet Akgündüz vd., a.g.e., s. 87 vd; Albrecht Berger, a.g.m., s. 28-29; İsmail Kandemir, a.g.e., s. 14-15; İnşaatın süresi hakkında ayrıca bakınız. Ferhat Aslan, Ayasofya Efsaneleri (Tespit-İnceleme), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 25-26.; Ferhat Aslan, Ayasofya Efsaneleri, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, Kültür Sanat Basımevi, İstanbul, 2011, s. 368.

bu yeni mabedin açılışı 537 yılında yapılmıştır.¹³ Fakat iç süslemeleri uzun yıllar devam etmiştir. Bina tam anlamıyla ancak II. Iustinos (565-578) döneminde bitirilebilmiştir.¹⁴

Justinianus devrinin Ayasofyası tarih boyunca deprem ve yangınlar gibi bir takım afetler nedeniyle hasar görmüş olsa da gerek Bizans gerekse Osmanlı dönemlerinde onarımlardan geçmiş¹⁵ ve on beş asır boyunca ayakta kalabilmiştir.

Fetihten sonra II. Mehmet'in, Ayasofya Kilisesi'nin artık cami olarak Müslümanlar tarafından kullanılacağını ilan etmesinin ardından kilisenin donanımının İslâmleştirilmesi başlamıştır. Bu çalışmalar 1849 yılına kadar aralıklarla sürmüştür. Atılan ilk ve zorunlu adım; Hristiyanlığın gereklerine uygun yapılmış olan düzenlemelerin, ikonaların ve kutsal eşyaların kaldırılarak yerlerine mihrap ve minberin, maksurenin, vaaz kürsüsünün ve hünkâr mahfilinin konması olmuştur. Kubbedeki haçın yerini alem almış, son olarak da yapıya dört minare eklenmiştir.¹⁶

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, 1934 yılında Ayasofya ibadete kapatılmış ve 1935 yılında da müzeye dönüştürülmüştür. Böylece Ayasofya 481 yıl cami olarak kullanılmış ve müze amaçlı kullanımı günümüze kadar sürmüştür.

Ayasofya, gerek Bizans gerekse Türk kaynaklı pek çok efsaneye de konu olmuştur.¹⁷ Ayasofya'nın inşası hakkındaki tarihi gerçekler, edebi ve tarihi eserlerde birçok mucizeyi barındıran bir çeşit efsane hüviyetini

¹³ Ahmet Akgündüz vd., a.g.e., s. 103-117; Alexander A. Vasiliev, a.g.e., s. 223-224; W. Eugene Kleinbauer, vd., a.g.e., s. 9-12; Semavi Eyice, "Ayasofya", s. 207;

¹⁴ Ferhat Aslan, a.g.t., s. 28.

¹⁵ Şengül Gündoğan Aydıngün, "Tarih Boyunca Yaşanan Depremler Sonrası Ayasofya Onarımları," Deprem Sempozyumu, 23-25 Mart 2005, Kocaeli 2005, s. 1004-1006; Erdem Yücel, "Ayasofya Onarımları ve Vakıf Arşivinde Bulunan Bazı Belgeler," Vakıflar Dergisi, Sayı: X, Ankara 1971, s. 219-228; Jan Kosteneç, a.g.m., s. 1; Semavi Eyice, "Ayasofya", s. 207; Ahmet Akgündüz vd., a.g.e., s. 224-226.

¹⁶ Ahmet Akgündüz vd., a.g.e., s.13 vd; Volker Hoffmann, "İstanbul'daki Ayasofya'nın 1453-1934 Yılları Arasında İslamlaştırılması", 600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-1849 Fossati Restorasyonu, Çev.: Komisyon, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000, s. 58-59; W. Eugene Kleinbauer vd., a.g.e., s.84 vd; Semavi Eyice, "Ayasofya", s. 207 vd; Ahmet Akgündüz vd., a.g.e., s.13 vd; Sabine Schlüter, "Gaspere Fossati'nin Ayasofya Onarımları", 600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-1849 Fossati Restorasyonu, Çev.: Komisyon, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000, s. 62-65; Semavi Eyice, "Ayasofya", s. 208-209.

¹⁷ Bu konu hakkında ayrıntılı bir çalışma: Stefanos Yerasimos, Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri, Çev.: Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 7-262; Ferhat Aslan, a.g.t., s. 1-385; Karl Süsseim-Arif Müfid Mansel, "Ayasofya", s. 51-52.

kazanmıştır. Bu efsaneler Bizans İmparatorluğu'ndan çıkıp Slav, Rus, İslâm, Arap ve Türk literatüründe kendilerine has şekillerini almışlardır.¹⁸

Fetihten sonra II. Mehmet'in hazırlattığı Ayasofya ve İstanbul'un tarihi hakkındaki eserde Bizans söylencesinin temel alındığı ve yeni unsurların da eklendiği görülecekti. Söz konusu bu eser kendinden sonraki Türk-İslâm eserlerine kaynaklık edecekti.¹⁹

Çalışmamızın kaynağı olan "Târih-i Kal'a-i İstanbul Ma'bed-i Ayasofya" adlı yazma eserde, Ayasofya'nın Justinianus dönemindeki inşa aşamaları anlatılmış ve yapı ile ilgili mistik rivayetlere yer verilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman devrinde devletin önemli mevkilerinde görev yapmış olan Celâlzâde Mustafa Çelebi'ye atfedilen²⁰ bu eser Farsçadan tercüme edilmiş bir eserdir.

Koca Nişancı²¹ Mustafa Çelebi Kanunî Süleyman devrinin ulemasından olan Tosyalı Kadı Celâleddin'in²² üç oğlunun en büyüğüdür. 895-896/1490-1491 yılında Tosya'da doğmuştur.²³ Tosya'da başladığı eğitimine İstanbul'da Sahn-ı Seman Medresesinde devam ettiği sırada Pîrî Mehmet Paşa ile Nişancı Seydi Bey'in himâyesinde dîvân kâtipliğine alınarak 922/1516 yılında devlet hizmetine girmiştir.²⁴

Mustafa Çelebi altı yıl Pîrî Paşa'nın tezkireciliğini yapmış ve onunla seferlere katılmıştır. Pîrî Paşa'nın 929/1523'te emekli olması üzerine Vezîr-i azâm olan İbrahim Paşa'nın tezkireciliğini yapmayı sürdürmüştür.²⁵ 930/1524'te Hâin Ahmet isyanı üzerine asayişî sağlamak ve yeni düzenlemeler yapmak üzere Mısır'a gönderilen İbrahim Paşa, yanında

¹⁸ Alexander A. Vasiliev, a.g.e., s. 225; Karl Süsseim-Arif Müfid Mansel, "Ayasofya", s. 51; Albrecht Berger, a.g.m. s. 30.

¹⁹ Stefanos Yerasimos, a.g.e., s. 118 vd.; Ahmet Akgündüz vd., a.g.e., s. 43; Karl Süsseim-Arif Müfid Mansel, "Ayasofya", s. 51; Albrecht Berger, a.g.m., s. 31.

²⁰ Aşağıda bu husus ile ilgili tartışmalara yer verilecektir.

²¹ Mustafa Çelebi, Küçük Nişancı diye tanınan Ramazan-zâde Mehmed Çelebi ve Yeşilce lakâbı ile anılan Nişancı Mehmed Paşa'dan ayırabilmek için Koca Nişancı namı ile bilinirdi. Mehmet Tayyib Gökbilgin, "Celâl-zâde", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Yayınları, C. 3, Eskişehir 2001, s. 61.

²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "XVI. Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet: Celâlzâde Mustafa ve Salih Çelebiler," Belleten, C. XXII, Sayı: 87, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Temmuz 1958, s. 391-392.

²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.m, s. 392; Mehmet Tayyib Gökbilgin, "Celâl-zâde", s. 61; Coşkun Kumru, "Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi ve Eserlerine Toplu Bir Bakış", Mediterranean Journal of Humanities, IV/1, 2014, s. 202.

²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.m, s. 392; Mehmet Tayyib Gökbilgin, "Celâl-zâde", s. 61; Funda Demirtaş, Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2009, s. XVI.

²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.m, s. 394; Celia J. Kerlake, "Celâlzâde Mustafa Çelebi", İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: VII, İstanbul 1993, s. 260; Funda Demirtaş, a.g.t., s. XVI-XVII.

Mustafa Çelebi'yi de götürmüştür. Mustafa Çelebi'nin, burada hem hazineyi, hem de halkı koruyacak yeni kanunların düzenlenmesinde önemli hizmetleri olmuştur. Aynı zamanda İstanbul'da meydana gelen bir yeniçeri isyanına Reisü'l-Küttâb Haydar Çelebi de katılmış ve Kanuni Sultan Süleyman'ın emri ile idam edilmişti. 931/1525'te İstanbul'a döndükten sonra devlet işlerinde gösterdiği beceri ve liyakati sayesinde, boşalan Reisü'l-küttâblık vazifesine atanmış olan Mustafa Çelebi bu vazifeyle Kanûnî Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi'ne katılmış, Nişancı Seydi Bey'in vefatı üzerine de 941/1534 tarihinde Nişancılığa getirilmiştir. 964/1557'ye kadar aralıksız bu vazifesini sürdürmüş ve 23 yılın ardından emekli²⁶ olmuştur.²⁷

Mustafa Çelebi emekli olmasına karşın Kanûnî Sultan Süleyman tarafından müteferrika olarak görevlendirilmiş, ikinci defa nişancılığa atanıncaya kadar bu görevini sürdürmüştür. Sigetvar Seferine müteferrika başı olarak katılan Mustafa Çelebi, 974/1566 yılında Nişancı Mehmet Bey'in (Eğri Abdi-zâde Mudurnulu Mehmed Bey) vefatının ardından tekrar nişancılığa getirilmiştir. Bu görevine atanması ile Kanunî Süleyman'ın vefatı aynı güne rastlamıştır. Mustafa Çelebi II. Selim döneminde, 975/1567'de vefat edinceye kadar, on üç ay nişancılık görevini sürdürmüştür.²⁸

Koca Nişancı Mustafa Çelebi emekli olmadan başladığı ilmi faaliyetlerini 964/1557'de emekli olduktan sonra yaşamaya başladığı Eyyüp'teki konağında devam ettirmiştir. Burada edebiyat ve ilimle meşgul olmuş, pek çok dini, edebî, tarihi ve felsefî tercüme ve telif eserler kaleme almıştır.²⁹ Bunlardan biri de 948/1541'de Farsçadan tercüme ettiği "Târih-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya"dır.

1. Târih-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya Adlı Eser Hakkında

Koca Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi'ye atfedilen ve Farsçadan tercüme etmiş olduğu belirtilen "Târih-i Kal'a-i İstanbul ve Mâ'bed-i Ayasofya" adlı eserin aynı adla kayıtlı üç adet nüshası tespit edilmiştir. Bu

²⁶ Nişancı Mustafa'nın kendi isteğiyle emekli olup olmadığı hususundaki tartışmalar hakkında bkz. Mehmet Tayyib Gökbilgin, "Celâl-zâde", s. 62.

²⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.m, s. 394-398; Ahmed Resmi, Halifetü'r-Rüesâ (Sefinetü'r-rüesâ), Takvimhâne-i Âmire, İstanbul 1269, s. 5; İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt: II, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1948, s. 451 vd; Mehmet Tayyib Gökbilgin, "Celâl-zâde", s. 61-62; Celia J. Kerslake, "Celâl-zâde Mustafa Çelebi", s. 260-261.

²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.m, s. 399; Mehmet Tayyib Gökbilgin, "Celâl-zâde", s. 62; Ahmed Resmi, a.g.e, s. 5-6; Celia J. Kerslake, "Celâl-zâde Mustafa Çelebi", s. 260-261.

²⁹ Celâl-zâde'nin eserleri hakkında bkz., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.m, s. 400 vd; Ahmed Resmi, a.g.e, s. 6; Mehmet Tayyib Gökbilgin, "Celâl-zâde" s. 62-63. Funda Demirtaş, a.g.t., s. XXXII-XLVII.

nüshaların hiçbiri asıl nüshalar değildir. Kapağındaki kayda göre 1161/1748 tarihinde istinsah edilmiş olup Bulgaristan/Sofya Milli Kütüphanesi, Şarkiyat Bölümü, Türkçe El Yazmaları (Natsionalna Biblioteka “Sv.Sv. Kiril i Metodiy”, Turski Rikolski) OP. 1051’de kayıtlı olan nüsha müstakil bir halde bulunmaktadır. Üzerindeki kayda göre müstensihinin adı Berber İbrahim’dir. Varak 1a-63b arasındadır. Eser 19.5X13.5 cm. ebatlarındadır. Metin ise 12.5X7 cm. ebatlarındaki çerçeve içerisine siyah ve kırmızı mürekkeple nesih hat ile yazılmış olup her sayfada 13 satır bulunmaktadır. Bu nüshada hareke kullanılmamıştır.

Diğer nüshalardan biri, üzerindeki kayda göre 1165/1752 tarihinde istinsah edildiği düşünülen İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, No:138’de bulunan nüshadır. Bu nüsha altı eserden oluşan³⁰ 21.5X14 cm. ebatlarında bir mecmuanın arasındadır. 67b-100a arasında olup toplam 34 varaktır. Her varakta 17 satır vardır. Eser nesih hat ile siyah ve kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Başlangıç kısımlarında hareke kullanılmıştır.

Yazar kaydı, Celâlzâde Mustafa Çelebi olarak belirtilen Kahire nüshası ise Mısır/Kahire Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları kısmında, Tarih-i Türkî, No: 222’de bulunmaktadır. Bu nüsha matbudur ve muhtasar bir Ayasofya risâlesidir. Kahire’deki bu eser dil ve anlatım yönünden diğer iki nüsha ile büyük farklılıklar göstermektedir.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı 1165/1752’de istinsah edilen İstanbul nüshasını görmüştür ve bu eserin Celâlzâde’ye ait olduğuna ilişkin şüphelerini şöyle ifade etmiştir: “*Bu eserin hiçbir yerinde Celâlzâde’ye dair bir kayıt görmediğimden şüpheliyim; çünkü tercümedeki manzumelerden ikisinin makta beyitlerinde Senayi mahlası geçiyor; aynı zamanda eser İstanbul kalesinden bahsetmeyerek doğrudan doğruya Ayasofya’dan bahsetmektedir. Osmanlı müelliflerinin bahsettiği Celâlzâde’nin eseri bu eser olmamalıdır*”³¹ demektedir.

Stefanos Yerasimos da bu eserin Celâlzâde’ye ait olamayacağı görüşüne katılır ve nedenini şöyle açıklar:

“*Atatürk Kitaplığı’nda Tarih-i Bina-i Ayasofya’nın Tarih-i Kala’-i İstanbul ve Ma’bed-i Ayasofya adlı, Koca Nişancı denilen Celalzade Mustafa tarafından 975’te (1567-1568) Farsçadan tercüme edildiği ileri*

³⁰ Bu mecmuada bulunan diğer eserler şunlardır: Tuna kıyısındaki yerler ile ilgili bir risale (1b-24b), Seyahatnâme-i Hümâyûn (27b-42b), isimsiz bir risale (43b-54b), İmamzade Esad Efendi, Feth-i Kostantiniyye (55a-66b), Aleksandır Kostantini, Tarih-i Ayasofya (102a-109a).

³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.m, s. 416.

*sürülen bir başka kopyası daha vardır. Bu yakıştırma muhtemelen yanlıştır ve art düşüncelidir...*³²

Ferhat Aslan ise “Ayasofya Efsaneleri-Tespit ve İnceleme-” adlı doktora tezinde, Yerasimos’a göre de tercüme tarihi olarak yanlış kaydedilmiş olan 975/1567-1568 tarihi ile Uzunçarşılı’nın “Senâyî” mahlasına dâir görüşüne bir açıklama getirmiştir. Ferhat Aslan:

“Eserde geçen: ‘...Üstünyanu Pâdişâh ba‘de‘l-itmâm altı ay dünyâda sağ oldı, ândan sonra vefât itdi. Ve ol tarîh Âdem nebî zamânından beş bin altı yüz otuz beş yıl geçmişti ol takdirce Ayasofya yapılahı bin üç yüz otuz tokuz yıl olur sene 948 Muharremiñün târîhine varınca...’³³ ifâdesi eserin ilk olarak 948/1541’de yazılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Ayrıca yazmanın İ,99a³⁴ üçüncü satırında:

“Senâyî bildi işitdi ki herkez,

‘Amelden gayr âdem nesne almaz’.

Beyitinde geçen “Senâyî” ismi, eseri istinsah eden kişinin mahlası da olabilir” demektedir.³⁵

Senâyî mahlası ile ilgili Ferhat Aslan’ın öne sürdüğü açıklama sadece İstanbul nüshasına dayanılarak yapılmıştır. Ancak çalışmamızda kullandığımız Sofya nüshası bu açıklamadaki ihtimali geçersiz kılmaktadır. İstanbul ve Sofya nüshalarının istinsah tarihleri birbirine yakın olsa da iki eserin yazıları farklı olduğundan aynı kişi tarafından istinsah edilmediğini düşünmekteyiz. Dolayısıyla Senâyî mahlasının istinsah eden kişiye ait olması ihtimal dışı görünmektedir.

Esere dâir Stefanos Yerasimos’un yukarıda yazdığımız izahı diğerlerine göre makul görünse de, o da sadece İstanbul nüshasına dayanarak böyle bir açıklama getirmiştir. Yerasimos, “Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri” adlı çalışmasında, Paris Bibliotheque Nationale’de Sup. Turc 154’te kayıtlı olan el yazması anonim “Târih-i Binâ-i Ayasofya” adlı Türkçe eseri kaynak olarak kullanmıştır. Bu eser Kanuni Sultan Süleyman döneminde yazılmış ve ona ithaf edilmiştir.³⁶ Yerasimos’a göre İstanbul metni Anonim Ayasofya Risalesinin kopyasıdır ve Celâlzâde’ye atfedilmesi doğru değildir.

Yukarıdaki açıklamalara göre eserin Celâlzâde Mustafa Çelebi’ye ait olmadığı ile ilgili de kesin kanaat yoktur. İlk defa bu çalışmada kullanılan ve İstanbul nüshâsından daha önce yazılan Sofya nüshası, eserin sahibinin

³² Stefanos Yerasimos, a.g.e, s. 255, dipnot, 500.

³³ S, 47b; İ, 91b.

³⁴ S, 60b.

³⁵ Ferhat Aslan, a.g.t., s. 86.

³⁶ Stefanos Yerasimos, a.g.e., s. 249.

Celâlzâde Mustafa Çelebi olduğuna dâir şüpheleri önemli ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Bu nüsha “*Tevârih-i Ayasofya-i Şerîf Min Telîf-i Nişancı Rahmallah*” ibâresi ile başlamaktadır. Yine ayrıca Ferhat Aslan tarafından tespit edilen 1541 senesi de Celâlzâde Mustafa Çelebi’nin Nişancılık vazifesinde bulunduğu 1534-1557 yılları arasına rastlamaktadır. Yerasimos’un bahsettiği anonim Târih-i Binâ-i Ayasofya adlı eser bu dönemde yazılmış olduğuna göre ya Celâlzâde’nin eserinden istinsah edilmiş olmalı ya da eser Celâlzâde’nin olmalıdır.

2. Eserin Muhtevası

Târih-i Kal’a-i İstanbul ve Ma’bed-i Ayasofya adlı eser İmparator Justinianus döneminde Ayasofya’nın inşa sürecinde meydana geldiği rivayet edilen olayları konu edinen bir eserdir.

İncelenen nüshalarda eserin başlığında yer alan “Târih-i Kal’a-i İstanbul” ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu da bize eserin müstensihlerinin esas nüshayı istinsah ederken bu kısmı yazmayı tercih etmediklerini düşündürmektedir. Bununla birlikte bu husus ile ilgili en doğru bilgi Farsça eserin tespiti ile edinilebilir.

Eser nesir türünde yazılmış olsa da “şiir” başlığı ile başlayan manzum parçalar da bulunmaktadır. Ancak bu kısımları Celâlzâde’nin kendisinin mi yazdığı veya tercüme ettiği eserden mi alıntılandığına dair her iki nüshada da bir kayda rastlanmamıştır.

Hem Sofya hem de İstanbul nüshaları arasında muhteva, dil ve anlatım bakımından neredeyse hiç fark yoktur. Arapça ve Farsça kelime ve ifadeler çok fazla olsa da eserin dili sadedir. Müellif veya mütercim anlattığı konuları tasnife tabi tutmuş ve kendince başlıklandırmıştır.

Çalışmamızda kullandığımız 1161/1748 ve 1165/1752 tarihinde istinsah edilen ve nesir türünde yazılmış olan Sofya ve İstanbul nüshaları usûl ve konuları bakımından bütünüyle paralellik göstermektedir. Eserdeki konuların her birinin ne hakkında olduğunun başlıklar şeklinde kırmızı renkli mürekkeple yazılmış olması konuların içerik bakımından tasnifini kolaylaştırmıştır. Biz ise bu kısımları daha ayrıntılı bir hale getirmeye çalıştık. Hem Sofya hem de İstanbul nüshalarının muhtevası metindeki sıralamaya göre şu şekildedir:

Mukaddime, Hz. Peygamber ve dört halifeye medh ü senâ, Sultan Süleyman’a medh, alfabe harfleriyle oluşturulmuş bir kaside, eserin telif sebebi, Vezendo adlı bir pâdişahın Ayasofya Cami’inin yakınındaki kilisesi, Kostantin’in bu kiliseyi yıktırıp içerisindekileri denize döktürmesi ve yerine başka bir kilise inşa ettirmesi, Kostantin’in İstanbul’un etrafına surlar yaptırması, Kostantin’in ölümünden sonra Sebduş adlı bir imparator devrinde Aryanoların isyanı ve bu yeni yapılan kiliseyi harap etmeleri, Aryanoların isyanının ardından kilisenin tekrar yaptırılması, Üstünyano adlı

imparatorun İstanbul'a hâkim olması, Üstünyano'nun saltanatından on beş yıl sonra Aryanoların tekrar isyan etmeleri ve Üstünyano'nun isyanı bastırması, Üstünyano'nun Ayasofya ile ilgili rüyası ve bu rüya üzerine bir ibâdehâne yaptırmak istemesi, mimâr Ağniyados'u bu iş için görevlendirmesi, Ayasofya binası inşaatına malzeme (mermerler, sütunlar) temini için etraftaki ülke ve vilayetlere elçiler gönderilmesi, inşaat malzemelerinin İstanbul'a gelmesi, Üstünyano'nun inşaat malzemelerinin gelmesi karşısındaki tutumu, İstanbul'a getirilen mermerlerin getirildikleri yerler ve özellikleri, Üstünyano'nun Sebduş adlı bir imparatorun yaptırdığı mabedin yıkılmasını, malzemelerinin başka bir yerde korunmasını ve bu yıkılan mabedin yakınına Ayasofya binasının yapılmasını emretmesi, Üstünyano'nun Ayasofya mabedinin inşa edileceği yerde yaşayanların rızası alınarak mülklerinin satın alınmasını emretmesi, Ayasofya inşaatının yapılacağı yerde bulunan bir kadının evinin satın alınması olayı, diğer bir şahsın evinin satın alınması olayı, bir filozofun evinin satın alınması olayı, diğer mülk sahiplerinin At Meydanı'nda toplanıp evlerinin paralarının verilmesi, mabedin temeli ve yapılmaya başlanması, inşaatta çalışanlar, Üstünyano'nun inşaatı her gün kontrol etmesi, Ayasofya'nın kapı, dehliz ve pencereleri hakkında mimar ve mühendislerin ihtilafı, Üstünyano'nun ve mimarın rüyası ve rüyadaki plana göre inşaatın devam etmesi, inşaatı ziyaret eden melek, hazinedeki sıkıntı nedeniyle inşaatın durması ve bu problemin bir meleğin gelip define yerini göstermesiyle sona ermesi, Üstünyano görüntüsü altında bir meleğin Ayasofya'nın pencere ve kemerlerinin sayısının ne olacağını söylemesi, büyük kubbenin üstünü örtecek olan tuğlalar ve kubbenin tamamlanması, Üstünyano'nun Ayasofya inşaatının tamamlanması şerefine İstanbul halkına ziyafet vermesi, Ayasofya'nın ziyneti ve süslemeleri, Ayasofya'da okunan İnciller, kapı ve pencerelerin kanatları, Ayasofya inşaatı bittikten sonra yapılan iç düzenlemeler ve kutsal emanetler, Ayasofya'nın dört köşesinde akan su ve havuz hakkında, Ayasofya'yı ziyarete gelenlere yapılan ikramlar, Üstünyano'nun ölümü ve yerine yeğeni Üstünyus'un geçmesi, bu dönemde meydana gelen bir depremde kubbenin yıkılması, Hz. Muhammed'in Mirac'ı ve Ayasofya, depremde yıkılan kubbenin tamir edilmesinde Hz. Muhammed'in tükürüğünün kullanılması, Müslümanların Kostantiniyye'yi kuşatmaları ve Hz. Ebâ Eyyüb Ensâri ile birlikte Ayasofya'yı ziyaretleri, bu ziyaret esnasında Müslümanların saldırıya uğramaları ve Hz. Ebâ Eyyüb Ensâri'nin bu saldırıda şehit edilmesi, Hz. Ebâ Eyyüb Ensâri'nin kardeşi Baba Cafer'in yakalanıp hapsedilmesi ve medhi, depremden sonra tamir edilen Ayasofya'nın Jüstinyanos devrindekinden farklı olması ve bu nedenle imparatorun Ayasofya mimarını cezalandırması olayı.

3. İslâmî Motifler

Eser gerçek olaylar ile gerçek olması mümkün olmayan olaylar etrafında şekillenen rivayetler üzerine kuruludur. Eserde anlatımların en

belirgin ortak özelliği açıklanamayan durumların bir melek veya rüya aracılığıyla ilâhî bir kaynağa bağlanarak anlatılmasıdır. Bunun nedeni yapımına başlandığı andan itibaren Ayasofya'ya kudsiyet kazandırma çabalarından kaynaklanmış olmalıdır. İncelediğimiz eserde Ayasofya'ya İslâmî bir kimlik kazandırma ve sahiplenme çabasından kaynaklanan ve Osmanlılar döneminde Ayasofya risalelerine girmeye başlayan rivayetler ve efsaneler bulunmaktadır. Bu eser "*Ayasofya'yı ilâhî müdahale ya da göksel modeli devreye sokarak başlangıçtan itibaren İslâm'a ait olacağı öngörülen bir tapınak haline getirmektedir.*"³⁷ Gülru Necipoğlu'nun benzer bir yorumu da şöyledir: "*Bu mitolojik Osmanlı metinleri Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesinin haklılığını ispatlamaya çalışırlar. İslami olanlarla Hristiyan olanları tamamlayıcı unsurlar olarak kullanarak ve prestijli imparatorluk geçmişini vurgulayarak Osmanlı'nın evrensel egemenliğinin güçlü bir sembolü haline getirmişlerdir.*"³⁸

Müellif eserinde Ayasofya'ya dâir İslâmî motifli rivayetleri Justinus döneminde meydana gelen bir depremde kubbenin çökmesi hadisesinden sonra anlatır. Kubbenin çökmesinden dolayı çok üzülen İmparator Justinus Ayasofya'nın mimarı Ağniyados'u yanına çağırır, bu çöküntünün nedenini ve kubbenin sağlamlığını sorgular.³⁹ Metinde Ağniyados'a hemen cevap verdirilmez ve İslâmî rivayetler anlatılmaya başlanır. Bu rivayetler anlatıldıktan sonra kubbenin çökme nedenleri hakkında mimara cevap verdirilir.

Miraç'ta Ayasofya mabedinin tanıtılması, çöken kubbenin tamir edilmesinde Hz. Muhammed'in tükürüğünün kullanılması, Bizans dönemini anlatan Ayasofya risalelerine İslâmî dönemde ilave edilmiş efsanelerdir.

3. a. Hz. Muhammed'in Mirac'ında Ayasofya

Bu rivayet Hz. Muhammed'in Miraç'ta iken Ayasofya'nın kendisine gösterilmesi ve konumunun tanımlanması ile başlar. Ayrıca Hz. Muhammed'in Müslümanların buraya sahip olacağı ve Ayasofya'da ibadet edenlerin cennetlik olacağına dair müjdesi de kaydedilir. Eserde bu olay şöyle anlatılmaktadır:

"Rivâyetdir ki sultân-ı enbiyâ ve server-i enbiyâ ya'ni Muhammed Mustafa 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm buyurur. Ol gice ki karındaşım Cebrâil 'aleyhi's-selâm geldi, beni mi'râca da'vet iyledi. Varub tabakât-ı eflâki ve

³⁷ Stefanos Yerasimos, a.g.e., s. 256; Yerasimos, bu yorumunu bizim çalıştığımız yazmalar ile aynı içerik ve anlatıma sahip olan ve yukarıda bilgisini verdiğimiz anonim "Târih-i Binâ-i Ayasofya" adlı Türkçe yazma için yapmıştır.

³⁸ Gülru Necipoğlu, "The Life of an Imperial Monument: Hagia Sophia After Byzantium," Hagia Sophia from the Age of Justinian to the Present, Ed., Robert Mark, Ahmet Ş. Çakmak, Cambridge University Press, Cambridge 1992, s. 199.

³⁹ Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi, Târih-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya, Sofya, 48a; İstanbul, 92a.

cennât-ı pâkî kûşe-ber-kûşe gezüb her yerin seyrân idüb Allâhu Ta'âlâ'nun kemâl-i keremünden kullarıçün yaratduğı makâmâtı temâşâ iderken, nâgâh makâm-ı behişt-i firdevs içüne girdim ve gördim ki ânda câmi'-i bülehd misâlinde bir makâm-ı şerif vaz' olunmuş ki kırk 'aded yâkûtdan içinde direkleri var ve içerüsünün çevre-i etrâfi ahcâr-ı zümrüden ve pirüzeden kaplanmış ve ferşi gümüşden yapılmış ve taşrasunun ferşi billurdan olub envâ'î zînet-birle müzeyyen olunmuş içine girenlerin çıkmağa meyli olmayub müdâm ânda durmak ister ve âb-ı kevser altun ve gümüş lülelü havuzlar içinde cereyân olub dâ'imâ akar. İtdim: Ey karındâşım Cebrâil, işbu câygâh-ı zîbâ ve makâm-ı ra'nâ nedir? İtdi: Yâ Muhammed, senin Mü'min ve muvahhid ümmetin için Hakk Ta'âlâ celle ve 'alâ halk iledi. Buna câmi'ü'l-kübrâ derler. Bunun misâli dünyâda üç tarafı deryâyâ bakar ve bir tarafı karaya gider bir şehir vardır ki âna Kostantin dirler. Ânda Ayasofya adlu bir 'ibâdetgâh-ı latîf ve câygâh-ı şerif vardır ve bir adına dahî câmi'ü's-suğrâ derler. Hâliyâ gördüğün makâm-ı latîf misâlidir. Senin ümmetin içinde 'ibâdet itmek nasîb olsa gerekdir. Çünküm Cebrâ'il 'aleyhi's-selâmdan bu kelimât-ı pesendide istimâ' iledim. Şükr-i sipâs-ı Rabbü'l-'âlemîn idüb ol makâm-ı latîfin çâr etrâfin murâd-ı hâtır üzere görüb temâşâ iledim ve Hazret-i Bâr-ı Ta'âlâ celle ve 'alâ ile vaktaki doksan bin kelimât mutahhara-i münevvere iledim. Ol hinde Hakk Ta'âlâ buyurdu ki: Yâ Muhammed, dünyâdaki câmi'-i suğrâda bir kimse safây-ı hâtır ve rızây-ı kalb-i âtır ile iki rek'at nemâz ü niyâz kılub sevâbın sana bağışlasa 'azm-i celâlim hakkıçün eger gark-ı günâh olursa dahî rahmet denizine daldırub tâhir itdüğimden sonra âni ehl-i cennet idem. Ve ol iki rek'at nemâz yerine kabul olunmuş yetmiş rek'at nemâz sevâbın virdim. Ve her kim kırk gün ânda mücâvir olsa dört peygamber sevâbın virem. Evvel Âdem, ikinci Nûh, üçüncü İbrahim, dördüncü sen habîbim yâ Muhammed didi. Çün mi'râcdan Cebrâ'il 'Aleyhi's-selâm ile vedâ'laşub ashâb-ı suffâyâ ve yârân-ı etkîyâyâ şeref-i makâm-ı Ayasofya beyân iledim. Her biri kulakdan görmesine âşık oldılar ve itdiler ki yâ Muhammed ümididir ki dâr-ı fenâdan dâr-ı bekâyâ rihlet itmeden ol makâm-ı latîfin içine girüb 'ibâdet itmek müyesser ola ve kitâb-ı mesâbîhde yazılmışdur ki câmi'-i mezbûrda iki melek-i rûhânî el'ân mevcûddur. Şeb-rûz kubbe-i bülendin ve sâ'ir kubbelerin altında gezüb tevhîd iderler ve haşra dek tavâf iderler, mülâzemet gösterüb makâm-ı mezbûrın nûrânisiyle münevver olurlar ve ândan gayri yere herkez varmazlar.⁴⁰

İslâm tarihinin ve genelde siyerin en tartışmalı konusu olan İsrâ ve Miraç olayı hakkında pek çok tartışma yapılmış, birbiriyle çelişkili olarak yığınlarca rivayet ortaya çıkmıştır. Bu konuyla ilgili Kur'ân'da sadece bir âyet bulunmaktadır.⁴¹ Bu âyetin aktarımı ardından izah sadedinde genelde; bir gece Hz. Paygamber'in Mekke'den Kudüs'e, oradan da göklere

⁴⁰ Târih-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya, Sofya, 48b-51a; İstanbul, 92b-93b.

⁴¹ İsrâ sûresi, 17/1; Mehmet Azimli, Siyer, Bilay Yayınları, Ankara, 2018, s. 129.

götürüldüğü belirtilir. Buna göre Hz. Peygamber'in Mekke'den Kudüs'e götürülüşüne İsrâ, Kudüs'ten semâya çıkışına da Miraç denilir. Bilginler genel olarak İsrâ ve Miraç olayını birbirinden ayırarak birinin dünyadaki Mekke-Kudüs arası yolculuk olup Kur'ân'da bahsedildiğini, diğerinin ise Kudüs'ten semâya olan yolculuk olup hadislerde anlatıldığını belirtirler.⁴²

Miraç olayına, özellikle başka din mensuplarıyla bir yarış psikolojisiyle birçok abartılı anlatımlar dâhil edilmiştir. Bu konuda diğer inançlarda da Miraç'a benzer anlatımlar bulunmaktadır. Eski Hint, İran'daki Zerdüş't ve benzeri inanç mensuplarında bu türden Miraç düşüncesi mevcuttur. Miraç Hz. Peygamber'in rüyasıdır. Hz. Peygamber'in rüyasında gördüklerinin sahabeye aktarılması sonrası birçok ilave ve abartılarla yeniden bir senaryo ile işin büyütülmesi sonucu konu aslından çok ötelere götürülmüştür. Bu abartılar daha çok Ehl-i Kitab'la yapılan peygamber yarışması sonucu diğer dinlerde anlatılan Miraç anlatımlarının transferi ile oluşturulmuştur.⁴³

Ferhat Aslan, "Ayasofya Efsaneleri (Tespit-İnceleme)" adlı çalışmasında Miraç esnasında Hz. Muhammed'in Ayasofya ile ilgili müjdesi rivayetine, incelediği diğer Ayasofya risalelerinde rastlamadığını söyler.⁴⁴ Stefanos Yerasimos'un yaptığı araştırmaya göre Hz. Muhammed'in Miraç mucizesi ile ilgili ilk verilere Celâlzâde'den daha erken dönemlerdeki Ayasofya risalelerinde rastlanır⁴⁵ ve Yerasimos bu metnin kökenini XV. yüzyılda Doğu Türkçesinde (Çağatayca) yazılmış, Pavet de Courteille tarafından yayınlanmış Mirâcnâme'ye götürür.⁴⁶

Yerasimos'a göre bu efsanede Ayasofya, "yeryüzü tapınağı, cennetin yeryüzündeki uzantısı, temsilcisi olarak, gökyüzü tapınağının yeryüzündeki kopyasından başka bir şey değildir. Hatta gökyüzü tapınağı öncelikle onlara adanmış olduğu halde Peygamber'in yoldaşları Ayasofya'yı göremeden bu dünyadan ayrıldıklarından dolayı pişman olduklarına göre, Ayasofya'nın gökyüzü tapınağına göre bile özel bir konumu olduğu söylenebilir. Tarih-i Bina-i Ayasofya'nın anonim yazarının sonradan Ebu Eyyüb'ün ölümüyle ilgili ikinci yorumu öyküsüne dâhil

⁴² Mehmet Azimli, a.g.e., s. 129; Miraç hakkında geniş bilgi için bkz. İsrâfil Balcı, İsrâ ve Mi'râc Gerçeği, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2012; Ahmet Ağırakça, "Kaynaklar Işığında İsrâ ve Miraç Olayı", Artuklu Akademi, Cilt: 1, Sayı: 2, 2014, s. 1-30; Rahile Yılmaz, "Siyer Kitaplarında Mirâc Mucizesinin Ele Alınması", Siyer ve Hadis Araştırmaları, Cilt: 2, Sayı: 1, 2016, s. 33-50.

⁴³ Bkz. Mehmet Azimli, a.g.e., s. 131-132.

⁴⁴ Ferhat Aslan, a.g.t., s. 88.

⁴⁵ Stefanos Yerasimos, a.g.e., s. 220, 252-253.

⁴⁶ Bkz. Stefanos Yerasimos, a.g.e., s. 254; Miraç hadisesinin diğer dinlerde de varlığı hakkında bkz. Ferhat Aslan, a.g.t., s. 188.

etmesinin nedeni de, Peygamber'in yoldaşlarının Ayasofya'yı görme isteklerinin ne kadar derin olduğunu göstermek istemesi olmalıdır."⁴⁷

"Metin burada Patria'ların metnini mantıken gidebileceği son noktaya dek götürür. Çünkü meleğin getirdiği plan, gökyüzü tapınağının planından başka bir şey değildir; ama Müslüman gelenekte buna atfedilen anlam daha da derindir. Gerçekten Mekke'ye yapılan hac sırasında yapılması zorunlu olan Kâbe'nin tavafi, meleklerin Tanrı'nın tahtı etrafında dönmelerinin bir taklididir ve burada yerini meleklerin sonsuza kadar Ayasofya'nın kubbesi etrafında dönmeleri temasına bırakır. Dolayısıyla meleklerin taşıdığı bu kubbe, Tanrı'nın tahtının yeryüzündeki sembolü olarak, eski imparatorlukların kalıntılarıyla taşınan imparatorluk tahtı olan Süleymaniye'nin kubbesinin tam karıştıdır."⁴⁸

"Efsanede Ayasofya'nın aslında başlangıcından itibaren Türk ve Müslüman bir kimliği vurgulanmaya çalışılarak, Ayasofya'nın Müslümanlar nezdinde ne kadar kutlu bir ibadethane olduğu mesajı verilmektedir."⁴⁹

3. b. Ayasofya'nın Kubbesinin Tamirinde Hz. Peygamber'in Tükürüğünün Kullanılması

Bu rivâyet, deprem nedeniyle kubbesi çöken⁵⁰ Ayasofya mabedinin tamirinde Hz. Peygamber'in tükürüğünün kullanılması ile ilgilidir.⁵¹

Eserdeki rivayete göre Hz. Muhammed'in doğduğu gece bin kadar kilisenin kubbesi yıkılmış ve harabe haline gelmiştir. Bu kiliselerden birisi de Ayasofya mabedidir. Bu yıkımdan sonra şehre hâkim olan imparatorlar on iki defa kubbeyi tamir ettirmişler ise de yine yıkılmıştır.⁵²

İstanbul'a hâkim olan imparatorlardan biri olan Tirandafilu⁵³ bir gece rüyasında Hz. Muhammed'i ve onun ashabı arasında da kendisini görür. Sahabeden biri imparatora: *"Niçün Ayasofya 'ibâdethânesinin kubbesin yapdurmazsın?"*⁵⁴ diye sorar. İmparator da: *"Niçe kez envâ'i tılsımâtîle tedârikin idüb yapdurdım, istihkâmı olmayub karar bağlamadı"*⁵⁵ diye cevap verir. Bunun üzerine sahabe: *"Hakk cânibinden karârına icâzet olmayınca olmaz amma bu gördüğün âhir zemân peygamberi*

⁴⁷ Stefanos Yerasimos, a.g.e., s. 253.

⁴⁸ Stefanos Yerasimos, a.g.e., s. 253-254.

⁴⁹ Ferhat Aslan, a.g.t., 189.

⁵⁰ Şengül Gündoğan Aydıngün, a.g.m., s. 1004.

⁵¹ Ayasofya'nın kubbesinin çöküşü ve tamiri ile ilgili burada anlatılacak efsanenin aynı içerikli farklı versiyonlarına diğer Ayasofya risalelerinde ve Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde rastlanır. Bkz. Ahmet Akgündüz vd., a.g.e., s. 141-146.

⁵² Târih-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya, Sofya, 51b; İstanbul, 94a; Ahmet Akgündüz vd., a.g.e., s. 678-679.

⁵³ Tarihte bu isimde bir Bizans hükümdarı yoktur. Hz. Peygamber'in çağdaşı olan imparator Herakliyus'tur.

⁵⁴ Târih-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya, Sofya, 52a; İstanbul, 94a.

⁵⁵ Târih-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya, Sofya, 52a; İstanbul, 94a.

Muhammed Mustafa'nın ol kubbede mübârek ağzı-yâri olmayınca karar bağlayub durmaz."⁵⁶

İmparator uyandıktan sonra vezirlerini toplayarak rüyasını onlara anlatır. Vezirler bunu hayra yorarlar ve aralarından biri Hz. Muhammed'in huzuruna gidip onun "*mübârek ağzı-yâri*"ni alıp getirmeyi, kubbenin tamirinde kullanmayı teklif eder. İmparator bunu kabul eder. Elçi yanına maiyetini alıp yola çıkar ve Medine'ye varır. Hz. Muhammed'in huzuruna çıkar. Hz. Muhammed elçiyi geri çevirmez ve "*mübârek ağzı-yârini bir zarf-ı latîf içine koyub Sa'dullâh bin Es'ad'a teslim idüb gelen ilçi-birle Pâdişâh-ı Rûm'a gönderür.*" Elçi ve maiyetindekilerle birlikte Sa'dullâh bin Es'ad İstanbul'a gelir ve İmparatorun huzuruna çıkarlar. Hz. Muhammed ve İslâm dini hakkında sohbet ederler.⁵⁷

Ayasofya'nın çöken ve bir türlü yapılamayan kubbesinin tamirine başlanır. Sa'dullâh bin Es'ad "*Resûlün -sallallâhu 'aleyhi ve sellem-mübârek ağzı-yârini zarfıyla*" kubbeye yerleştirir, üzeri kurşunlanır, en üste de mücevher bir haç yerleştirilir. Kubbenin tamiri bu suretle tamamlanır ve bundan sonra da bir daha çökmez.⁵⁸

Sa'dullâh bin Es'ad İstanbul'da bir yıl kaldıktan sonra Medine'ye döner. İstanbul'da olup biteni Ayasofya'yı Hz. Peygamber ve ashaba anlatır. Aralarından biri: "*Yâ resûlallâh biz dahî ölmeden varub Diyâr-ı Rûm'ı görüb bir kez Ayasofya makâmın göridik, amma korkarız ki görmeden ölevüz ve hasret kıyâmete kala. Hazret-i Resûl sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurdu ki: İnşâ'allâhu ta'âlâ akreb-i zemânda Belde-i Kostantiniyye'yi feth itmek için asâkir ile Diyâr-ı Şâm'dan taraf-ı deryâdan varub temâşâ idesiz ve ba'zınız derece-i şühedâyâ irişe.*"⁵⁹

Eserde Ayasofya'nın kubbesinin yeniden yapılma efsanesi bu şekilde anlatılmakta ve Hz. Peygamber'e yukarıdaki müjdesi söylenildikten sonra Muaviye'nin İstanbul kuşatmasının anlatımına geçilmektedir.

Bu efsane ile "*Ayasofya'ya Türk ve Müslüman bir kimlik kazandırma gayreti ile teşekkül ettirilmişdir. Efsanede; Eğer Hz. Muhammed'in yardımı olmasaydı Ayasofya'nın yıkılan kubbesi asla tamir edilemezdi bundan dolayı Ayasofya Türk ve Müslüman bir mabettir mesajı verilmektedir.*"⁶⁰

Bu efsanede, eserde adı Trandafilu olarak verilen, fakat aslında Hz. Muhammed'in çağdaşı olan Bizans İmparatoru Heraklius'a, Ayasofya'nın tamirinde Hz. Muhammed'in onayı aldırılır. Bu suretle Müslümanların karşısına olumlu bir şahsiyet olarak sunulur. Sa'dullâh bin Es'ad'a ise

⁵⁶ Târih-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya, Sofya, 52a; İstanbul, 94a.

⁵⁷ Târih-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya, Sofya, 53b; İstanbul, 95a.

⁵⁸ Târih-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya, Sofya, 53b; İstanbul, 95a.

⁵⁹ Târih-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya, Sofya, 54a; İstanbul, 95a.

⁶⁰ Aslan, a.g.t., s. 190-191.

İslâm'ı imparatora tebliğ eden elçi vazifesi yüklenir. Hz. Muhammed'in tükürüğünün kubbenin tamirinde kullanılması ise, bir başka deyişle kubbenin tamirine İslâm Peygamberi'nin onay vermesi anlamına gelir ki, aynı zamanda bu, günü gelince Müslümanların orada ibadet edecek olmalarının da müjdesidir. Yani Hz. Muhammed'in tükürüğünü göndermesi, bu sayede kubbenin sağlamaştığının söylenmesi ileride Ayasofya'ya sahip çıkma hazırlıklarının yapıldığı sonucu çıkarılabilir. Trandafilu (Heraklius), Tanrı'nın tapınağının imparatorluk zimmetinden çıkıp Müminler camiasına mal olması sürecinde bir aracı konumundadır.⁶¹ Bunlar Miraç efsanesinde olduğu gibi Ayasofya'ya "İslâmî kimlik" kazandırma noktasında kullanılan güçlü metaforlardır.

*"Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili İslâm Tarihi kaynaklarında, onun velâdetinde, peygamberliğine mucizeli işaretler olmak üzere birçok olağanüstü olayların meydana geldiği aktarılır. Ancak bu kaynaklarda Hz. Muhammed'in doğumu sırasında Ayasofya'nın yıkılmış olduğuna dair bir rivayete rastlanmaz. Hâlbuki Ayasofya'nın yapımı veya tamirleri ile ilgili efsanelerle karışık haberler arasında, Hz. Muhammed'in doğumu sırasında Ayasofya'nın yıkılmış olduğuna veya yıkıldıktan sonra, onun izni, duası ya da tükürüğü ile tekrar yapılabildiğine dair bilgiler yer alır. Bu bilgilerin bir kısmı Ayasofya'ya İslâmî bir kimlik kazandırma gayreti ile söylenip aktarılmış olmalıdır."*⁶²

Sonuç

Ayasofya hakkında başta İstanbul olmak üzere yurt içinde ve yurt dışındaki şehirlerin kütüphanelerinde yazma ve matbu halde pek çok eser bulunmaktadır. Eserlerin bir kısmı müstakil bir risale olarak yazılmış, bir kısmı ise, özellikle İstanbul'un tarihini anlatan eserlerde, bir bölüm halinde yazılmıştır. Bunlardan başka Osmanlı ve Bizans vekâyinâmeleri, arşiv vesikaları ve seyahatnamelerde de Ayasofya'yı konu edinen veya ondan bahseden pek çok eser mevcuttur. Çalışma konusu olarak seçtiğimiz yazma eser de bunlardan biridir. Bu eser Kanuni Sultan Süleyman devrinin ünlü nişancı olan ve Koca Nişancı lakabıyla meşhur Celâlzâde Mustafa Çelebi'ye atfedilen eserdir.

Bu çalışmada incelediğimiz Târih-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya adlı yazma eser İmparator Justinianus döneminde Ayasofya'nın inşa sürecinde meydana geldiği rivayet edilen olayları konu edinen bir eserdir. Ayasofya'nın inşa sürecini anlatan bu eser, diğer Ayasofya risaleleri gibi, gerçek olaylar ile gerçek olması mümkün olmayan olağanüstü olaylar etrafında şekillenen rivayetler üzerine kuruludur.

⁶¹ Stefanos Yerasimos, a.g.e., s. 171-172.

⁶² Ahmet Akgündüz vd., a.g.e., s. 145; Kubbenin çöküşü ve tamiri ile ilgili ayrıca bkz. Aynı eser, s. 137 vd.

Eserde anlatılan efsanelerin en belirgin ortak özelliği açıklanamayan durumların bir melek veya rüya aracılığıyla ilâhî bir kaynağa bağlanarak anlatılmasıdır. Bu şekilde anlatılmasının nedeni yapımına başlandığı andan itibaren Ayasofya'ya kutsiyet kazandırma çabalarından kaynaklanmış olmalıdır. Bizans döneminde Hristiyanlık unsurları ve Osmanlılar döneminde de İslâmî unsurlar eserde göze çarpmaktadır. Kubbenin tamir edilmesinde Hz. Muhammed'in tükürüğünün harçta kullanılması, Miraç'ta Ayasofya mabedinin görülmesi, Hz. Ebâ Eyyüb el-Ensâri'nin şehit olması ve Baba Cafer ile ilgili rivayetler en belirgin İslâmî motifler olarak bu eserde karşımıza çıkmaktadır.

Ayasofya ile ilgili rivayetlerde bu mabedi sahiplenme duygusunun hâkim olduğu görülmektedir. Bu sahiplenme duygusu tarih boyunca Ayasofya merkezinde şekillenen ve sadece ilahi bir gücün iradesine bağlanan birtakım gizemli rivayetlerin oluşum ve gelişimine zemin hazırlamıştır. Öyle ki bu mabede ve mabedin bulunduğu yere hâkim olan güç ancak Tanrı'nın iradesiyle bu hâkimiyetini gerçekleştirmiş olabilirdi. Bu rivayetler hem yazılı hem de sözlü olarak önce Bizans sonra da Osmanlı dönemlerinde nesilden nesile aktarılmıştır.

Çalışmamızda eserin Hz. Muhammed'i merkezine alan efsaneleri konu edindik. Hem Miraç hem de tükürük hakkındaki efsanelere göre Müslümanlar Ayasofya'da bir gün mutlaka ibadet edeceklerdir. Bununla birlikte Müslümanların bu mabedin asıl sahipleri olduğu izlenimi güçlü bir şekilde uyandırılmaya çalışılmıştır. Yazar Bizans döneminde bile bu mabedin asıl sahibi olarak Müslümanları gösterir ve İstanbul'un Müslümanların eline geçeceğinin ipuçlarını verir. Çünkü eğer bu mabede Müslümanlar sahip olacaksa, mabedin bulunduğu şehre de Müslümanlar sahip olmalıydı. Müellifin Ayasofya ile ilgili rivayetlerde kullandığı İslâmî motifler bu düşünceye dayanmaktadır.

Kaynaklar

- AHMED RESMÎ, (1269). *Halifetü'r-Rüesâ (Sefînetü'r-Rüesâ)*, Takvimhâne-i Âmire, İstanbul.
- AĞIRAKÇA, A., (2014). “*Kaynaklar Işığında İsrâ ve Miraç Olayı*”, Artuklu Akademi, Cilt: 1, Sayı: 2. ss. 555-601.
- AKGÜNDÜZ, A. – ÖZTÜRK, S.- BAŞ Y., (Mayıs 2005). *Üç Devirde Bir Mabel: Ayasofya*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ASLAN, F., (2009). *Ayasofya Efsaneleri (Tespit-İnceleme)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul.
- ASLAN, F., (2011). *Ayasofya Efsaneleri*, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, Kültür Sanat Basımevi, İstanbul.
- AYDINGÜN, Ş. G., (2005). “*Tarih Boyunca Yaşanan Depremler Sonrası Ayasofya Onarımları*,” Deprem Sempozyumu, Kocaeli, 23-25 Mart 2005, ss. 1004-1006.
- AZİMLİ, M., (2018). *Siyer*, Bilay Yayınları., Ankara.
- BALCI, İ., (2012). *İsrâ ve Mi'râc Gerçeği*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- BERGER, A., (2000). “*Tarihi Söylenceleriyle Ayasofya*”, 600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-1849 Fossati Restorasyonu, Çev.: Komisyon, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, ss. 28-32.
- ÇAKMAK, A. Ş.- TAYLOR, R. M., - DURUKAL, E., (2009). “*The Structural Configuration of the First Dome of Justinian’s Hagia Sophia (A.D.537–558): An Investigation Based on Structural and Literary Analysis*”, Soil Dynamics and Earthquake Engineering, 29, ss. 693-698.

DANIŞMEND, İ. H. (1948). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt: II, Türkiye Yayınevi, İstanbul.

DEMİRTAŞ, F., (2009). *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.

EYİCE, S., (1991). “Ayasofya”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 4, İstanbul, ss. 206-210.

GÖKBİLGİN, M. T., (2001). “Celâl-zâde”, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. 3, Eskişehir. ss. 61-64.

HOFFMANN, V., (2000). “İstanbul'daki Ayasofya'nın 1453-1934 Yılları Arasında İslamlaştırılması”, 600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-1849 Fossati Restorasyonu, Çev.: Komisyon, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000, ss. 58-59.

KANDEMİR, İ., (2004). *Ulu Mâbed Ayasofya*, Ekip Matbaa, İstanbul.

KERSLAKE, C. J., (1993). “Celâlzâde Mustafa Çelebi”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 7, İstanbul, ss. 260-262.

KLEINBAUER, W. E.- WHITE, A.- MATTHEWS H., (2004). *Ayasofya*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

MUSTAFA ÇELEBİ, Koca Nişancı Celâlzâde, *Târih-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya*, Sofya Nüshası: 1161; İstanbul Nüshası: 1165.

KOSTENEC, J., (2007). “*Hagia Sophia (Ayasofya Müzesi)*”, Encyclopaedia of the Hellenic World, Constantinople, s. 1-13.

<http://constantinople.ehw.gr/forms/filePage.aspx?lemmaId=10894> (25 Ekim 2018).

KUMRU, C., (2014). “*Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi ve Eserlerine Toplu Bir Bakış*”, *Mediterranean Journal of Humanities*, IV/1, ss. 201-213.

NECİPOĞLU, G., (1992). “*The Life of an Imperial Monument: Hagia Sophia after Byzantium*,” *Hagia Sophia from the Age of Justinian to the Present*, Ed., Robert Mark, Ahmet Ş. Çakmak, Cambridge University Press, Cambridge, ss. 195-225.

ÖZKUL, T. A., -KURİBAYASHİ, E., (2007). “*Structural Characteristics of Hagia Sophia: I-A Finite Element Formulation for Static Analysis*”, *Building and Environment*, 42, ss. 1212-1218.

SCHLÜTER, S., (2000). “*Gaspare Fossati'nin Ayasofya Onarımları*”, 600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-1849 Fossati Restorasyonu, Çev.: Komisyon, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, ss. 62-65.

SÜSSHEİM, K. – MANSEL, A. M., (2001). “*Ayasofya*”, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. 2, Eskişehir, ss. 47-55.

UZUNÇARŞILI, İ. H., (Temmuz 1958). “*XVI. Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet: Celâlzâde Mustafa ve Salih Çelebiler*,” *BELLE TEN*, C. XXII, Sayı: 87, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ss. 391-441.

VASİLİEV, A. A., (2015). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Tercüme: Tevabil Alkaç, Alfa Yayınları, İstanbul.

YERASİMOS, S., (1993). *Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, Çev.: Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul.

YILMAZ, R., (2016). “*Siyer Kitaplarında Mirâc Mucizesinin Ele Alınması*”, *Siyer ve Hadis Araştırmaları*, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 33-50.

YÜCEL, E., (1971). “*Ayasofya Onarımları ve Vakıf Arşivinde Bulunan Bazı Belgeler*,” *Vakıflar Dergisi*, Sayı: X, Ankara, ss. 219-240.